

Grzegorz Zackiewicz*

Białystok

Wpływy komunistyczne w związkach zawodowych w II Rzeczypospolitej. Stan badań, postulaty badawcze

Abstract

This article discusses the problem of communist activity in the Polish trade union movement in the years 1918–1939. It seems that communists' influence on trade unions was greatest at the beginning of the Second Polish Republic, in the early 1930s, and in the years 1936–1937. The author presents the state of research on this topic and formulates research questions for the future.

Keywords: communists; trade unions; the Second Polish Republic; state of research; research questions

Słowa kluczowe: komuniści, związki zawodowe, II Rzeczypospolita, stan badań, postulaty badawcze

Zakończenie I wojny światowej przyniosło na ziemiach polskich wyraźne ożywienie działalności związkowej. Rozwój ruchu zawodowego stymulowała widoczna nie tylko nad Wisłą radykalizacja nastrojów społecznych. Czynnikiem sprzyjającym stanowiły też uwarunkowania prawne. Jakkolwiek bowiem w pierwszych powojennych latach nie wprowadzono w całym kraju jednolitych przepisów dotyczących ruchu związkowego, to jednak tworzenie organizacji zawodowych we wszystkich dzielnicach odradzającej się Rzeczypospolitej było bardzo uproszczone¹.

Zapewne już kilkanaście miesięcy po odzyskaniu niepodległości liczba osób zorganizowanych w związkach zawodowych przekroczyła w Polsce milion. W kolejnych kilku latach niejednolity pod względem organizacyjnym ruch związkowy nadal poszerzał zasięg swego oddziaływania. Jednak począwszy od końca 1922 r., gdy związki zawodowe w II RP zrzeszały być może nawet ponad 1,4 miliona członków, wspomniana tendencja została zahamowana,

* Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych, Uniwersytet w Białymstoku; e-mail: g.zackiewicz@uwb.edu.pl; ORCID iD: 0000-0001-9726-7163

¹ W. Masewicz, 1972, s. 107–116.

a potem uległa odwróceniu². W czasie Wielkiego Kryzysu liczebność organizacji zawodowych spadła poniżej 700 tys., by od połowy lat trzydziestych ponownie zacząć rosnąć³.

W przypadku II Rzeczypospolitej (nie można zapominać – kraju słabo uprzemysłowionego) odsetek obywateli uczestniczących w działalności związkowej był dużo niższy niż analogiczne wskaźniki w takich na przykład państwach, jak Czechosłowacja czy Dania, o Wielkiej Brytanii nie wspominając⁴. Uzasadniona wydaje się zarazem teza, że oddziaływanie społeczne ruchu zawodowego było w Polsce większe niż wskazywałyby na to sama liczebność związków⁵. W niektórych branżach związkowcy stanowili wśród zatrudnionych grupę bardzo wpływową, a czasem – szczególnie był tu przypadek kolejarzy – nawet zdecydowaną większość. Na uwagę zasługuje też bardzo duża aktywność strajkowa działających w Polsce związków zawodowych. Jak słusznie zauważył jeden z badaczy, poniekąd była ona konsekwencją organizacyjnego i ideowego rozbicia ruchu zawodowego w II RP i wynikającej stąd ostrej konkurencji między największymi centralami związkowymi⁶.

Komuniści byli jednym z wielu środowisk w latach 1918–1939 walczących o wpływy w polskim ruchu związkowym. Zarazem nie ulega wątpliwości, że ich wysiłki na tym polu miały charakter szczególny. Wpisywały się one bowiem w całokształt działań o charakterze antypaństwowym, prowadzonych przez Komunistyczną Partię Robotniczą Polski/ Komunistyczną Partię Polski i jej przybudówki, realizowanych w interesie sąsiadującego z Polską od wschodu obcego mocarstwa⁷.

Analizując stan badań dotyczących zagadnienia wpływów komunistycznych w związkach zawodowych II RP, należy stwierdzić, że na ten temat istnieje niemała już literatura przedmiotu. Pierwsze opracowania, które stanowić mogą użyteczne wprowadzenie do omawianej problematyki, powstały jeszcze w okresie międzywojennym. Są to przede wszystkim fragmenty opublikowanej w 1929 r. książki autorstwa socjologa i ekonomisty Stanisława Rychlińskiego oraz uwagi zawarte w wydanym kilka lat później opracowaniu sygnowanym przez Instytut Naukowego Badania Komunizmu⁸. W obu tych przypadkach analiza działalności komunistów w związkach zawodowych II RP stanowi

² Analizując dostępne dane statystyczne, należy mieć na uwadze, że – jak to ujął badacz problemu – „w początkach II Rzeczypospolitej członkostwo w związkach zawodowych było na wpół fikcyjne”, gdyż „znaczna część” związkowców nie płaciła wówczas regularnie składek. Por.: L. Hass, 1999, s. 534.

³ Ibidem, s. 533.

⁴ J. Chumiński, 1999, s. 18–19.

⁵ L. Hass, 1971, s. 117.

⁶ J. Chumiński, 1999, s. 21.

⁷ Władze polskie nie miały oczywiście co do tego wątpliwości. Por. np.: Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie (dalej: MSW), sygn. I 1184, Referat pt. „Ruch komunistyczny w Polsce”, 1925, k. 1–13. Szerzej na temat koncepcji politycznych polskich komunistów w okresie międzywojennym: K. Trembicka, 2007.

⁸ S. Rychliński, 1929; J. Malański, 1933.

tylko jeden z wielu poruszanych wątków, a wspomniane prace, choć wciąż wartościowe, nie dają odpowiedzi na wiele istotnych pytań.

Po II wojnie światowej problem obecności komunistów w polskim ruchu związkowym niejednokrotnie był przedmiotem zainteresowania historyków. Zaowocowało to powstaniem prac, które w całości lub w obszernych fragmentach dotyczyły tego właśnie zagadnienia. Nie trzeba szerzej tłumaczyć, że owe publikacje noszą wyraźne piętno czasów „realnego socjalizmu”. Używany język, a także wiele spośród formułowanych konkluzji, należy dziś uznać za niemożliwe do zaakceptowania. Zarazem błędem byłoby całkowite deprecjonowanie tych opracowań. Zawierają one bowiem szereg istotnych wskazówek, ułatwiających prowadzenie kwerend archiwalnych i bibliotecznych, podpowiadają istotne tropy badawcze, wskazują również, co należałoby w pierwszej kolejności sprawdzić lub zweryfikować. Przy całym więc krytycyzmie odnośnie wymowy takich publikacji, za racjonalne trzeba uznać – ostrożne i selektywne – wykorzystanie wyników badań, które na temat aktywności komunistycznej w związkach zawodowych II RP już przeprowadzono.

Jeśli chodzi o monografie ściśle dotyczące omawianych tu zagadnień, a powstałe przed 1990 r., można wskazać trzy takie prace. Jako pierwsza ukazała się książka Władysława Ratyńskiego na temat Lewicy Związkowej. Choć publikacja – zgodnie z tytułem – odnosiła się przede wszystkim do wydarzeń z pierwszej połowy lat trzydziestych, autor przedstawiając genezę LZ nawiązał tu także do okresu wcześniejszego⁹. Lata 1918–1923 stały się z kolei przedmiotem zainteresowania Edwarda Kołodzieja, który w syntetycznej formie przedstawił ówczesną działalność KPRP na forum ruchu zawodowego¹⁰. Wreszcie w 1990 r. ukazała się praca Lucjana Kieszczyńskiego, w której autor postawił sobie za cel całościowe omówienie problemu związków zawodowych w myśli i praktyce politycznej polskich komunistów w latach 1918–1938¹¹. Jakkolwiek ta ostatnia praca została opublikowana już w czasie transformacji ustrojowej, była pisana jeszcze w drugiej połowie lat osiemdziesiątych, co – rzecz jasna, nietrudno podczas lektury zauważyć. W książce Kieszczyńskiego, sygnowanej przez Akademię Nauk Społecznych, afiliowaną przy Komitecie Centralnym PZPR, zwraca wszakże uwagę ostrożność autora w szacowaniu zasięgu wpływów komunistycznych w ruchu związkowym II RP.

W kontekście badań dotyczących obecności komunistów w istniejących nad Wisłą w latach 1918–1939 związkach zawodowych przynajmniej częściowo przydatne mogą być też inne publikacje z czasów PRL. Pierwszorzędne znaczenie ma tu opracowany przez Ludwika Hassa informator na temat organizacji zawodowych istniejących w Polsce w okresie międzywojennym. Choć niepozbawiony luk i błędów, pozostaje on – pomimo upływu już ponad pół wieku – podstawowym kompendium wiedzy na ten temat¹². Należy też wskazać wieloautorskie opracowanie o ruchu zawodowym w Polsce, którego tom II

⁹ W. Ratyński, 1976.

¹⁰ E. Kołodziej, 1978.

¹¹ L. Kieszczyński, 1990.

¹² L. Hass, 1963.

dotyczy m.in. lat 1918–1939¹³. Inne artykuły i książki mają już niewątpliwie dużo mniejsze znaczenie. W ten sposób zaklasyfikować można też prace dotyczące całokształtu dziejów ruchu komunistycznego w międzywojennej Polsce, przy czym użyteczne wydają się głównie te bardziej szczegółowe, odnoszące się do krótkich odcinków czasowych¹⁴. Przed 1990 r. powstało ponadto kilka książek dotyczących działalności komunistycznej w poszczególnych regionach II RP¹⁵. Do podobnej kategorii należą też m.in. opracowania na temat ruchu strajkowego w regionie łódzkim¹⁶ i w Warszawie¹⁷, monografia Związku Zawodowców¹⁸, czy też publikacja poświęcona kwestii zwalczania działalności antypaństwowej w II RP przez policję¹⁹. Wyliczanie kolejnych opracowań wydaje się w tym miejscu bezprzedmiotowe. Przyszli badacze problemu winni w każdym razie mieć świadomość istnienia także innych jeszcze publikacji, które mogą im dostarczyć informacji, a przynajmniej wskazać kierunki poszukiwań. Na pewno uzasadniona byłaby szczegółowa kwerenda obejmująca przede wszystkim takie czasopisma jak „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” (1967–1988; w 1989 r. jako kontynuacja tego pisma: „Kwartalnik Historii i Teorii Ruchu Zawodowego”) oraz „Z pola walki” (1958–1989).

Po 1990 r. analizowana w niniejszym artykule tematyka w zasadzie zniknęła z pola zainteresowania badaczy. Pisano o tych sprawach sporadycznie i głównie na marginesie omawiania innych zagadnień. Z pierwszej połowy lat dziewięćdziesiątych pochodzą dwie książki na temat działalności komunistycznej w II RP w odniesieniu do regionu kieleckiego²⁰. Ukazała się też praca opisująca funkcjonowanie KPRP/KPP w ówczesnym województwie lubelskim²¹. We wszystkich tych publikacjach znaleźć można również informacje dotyczące funkcjonowania związków zawodowych. Ważny artykuł – stanowiący kontynuację wcześniejszych badań autora – na temat zasięgu organizacyjnego robotniczego ruchu zawodowego w II RP ogłosił w 1991 r. Ludwik Hass²². Już dużo później ukazała się książka Zbigniewa Hojki o ruchu związkowym na Górnym Śląsku w latach 1922–1939. Nieco swojej uwagi autor poświęcił także komunistom²³. Można też wskazać źródłowy artykuł Karola Sacewicza dotyczący relacji między KPP a PPS w międzywojennej Warszawie. Dużo miejsca zajmują w nim odniesienia do problematyki związkowej²⁴. Z kolei Grzegorz Zackiewicz jest autorem tekstu poświęconego zagadnieniu komunistycznej

¹³ L. Kieszczyński i M. Korniluk (oprac.), 1980; L. Hass et al. (oprac.), 1981.

¹⁴ F. Świetlikowa, 1968; J. Kowalski, 1975; B. Kolebacz, 1984.

¹⁵ M.in.: J. Kowalczyk, 1975; A. Molenda, 1983; J. Walczak, 1989.

¹⁶ B. Wachowska, 1967; L. Kieszczyński, 1969.

¹⁷ J. Ławnik, 1989.

¹⁸ S. Ajzner, 1971.

¹⁹ J. Ławnik, 1979.

²⁰ J. Ławnik, 1994; M. Przeniosło, 1995.

²¹ E. Horoch, 1994.

²² L. Hass, 1991, s. 41–61. Por.: idem, 1971, s. 117–167.

²³ Z. Hojka, 2006.

²⁴ K. Sacewicz, 2014, s. 295–332.

infiltracji ZZZ w latach 1931–1939²⁵. Dysponujemy ponadto ustaleniami Piotra Cichorackiego poczynionymi w wydanej niedawno książce poświęconej działalności komunistów na Polesiu²⁶. Województwo poleskie było jednakże terenem, gdzie związki zawodowe – ze zrozumiałych względów – odgrywały w okresie międzywojennym rolę marginalną.

Charakteryzując aktualny stan wiedzy na temat zagadnienia wpływów komunistycznych w związkach zawodowych II RP, można zaryzykować tezę, że kilka fundamentalnych kwestii nie budzi już większych wątpliwości. Dotarcie do nowych źródeł zapewne pozwoli wyjaśnić szereg wątków szczegółowych, nie powinno wszakże zmienić zasadniczego obrazu. Podstawowe ustalenia, które – jak się wydaje, nie zostaną już w istotny sposób zakwestionowane, można ująć w ośmiu punktach.

1. Powody, dla których komuniści starali się w latach 1918–1939 uzyskać znaczące wpływy w polskim ruchu związkowym, wydają się oczywiste. „Teren robotniczych związków zawodowych – oceniano w 1932 r. w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Warszawie – otaczają agenci Moskwy szczególną opieką, uważając go za jeden z najważniejszych, bo ułatwiający komunistom oparcie i rewolucjonizowanie mas w związku z bezpośrednimi potrzebami i żądaniami klasy robotniczej”²⁷. Zainteresowanie ruchem związkowym było oczywiście motywowane chęcią zdobycia trwałych przyczółków w strategicznych, wrażliwych dla funkcjonowania państwa miejscach, co w perspektywie planowanej rewolucji komunistycznej miało się okazać trudne do przecenienia. Jak słusznie zauważył autor wydanego w latach trzydziestych opracowania, komunistom w szczególności zależało na tworzeniu „komórek fabrycznych” w „przemysle wielkim, a zwłaszcza w ciężkim – górnictwym, hutniczym, metalowym, chemicznym”, ponadto w „przedsiębiorstwach komunikacyjnych” i w zakładach użyteczności publicznej. Komunistyczni aktywiści mieli tam za zadanie „z jednej strony wpływać na pracowników i pozyskiwać ich dla partii komunistycznej, z drugiej zaś przez zapoznanie się z techniką w danym przedsiębiorstwie czy zakładzie przygotować się do objęcia poszczególnych funkcji w momencie oczekiwanego przez nich przewrotu”²⁸.

2. Nie ulega wątpliwości, że z punktu widzenia środowiska KPRP/KPP związki zawodowe stanowiły istotny, ale jednak tylko instrument, który miał służyć realizacji celu ostatecznego, jakim było ustanowienie nad Wisłą modelu ustrojowego wzorowanego na sowieckim²⁹. Na przestrzeni lat spierano

²⁵ G. Zackiewicz, 2015, s. 187–205.

²⁶ P. Cichoracki, 2016.

²⁷ AAN, MSW, sygn. III 1072, Ruch zawodowy. Streszczenie wykładów Adama Kellera w Szkole Oficerów Policji w Warszawie (tylko do użytku służbowego), 1932, k. 31.

²⁸ J. Malański, 1933, s. 58. Zob. też: AAN, MSW, sygn. I 1143, Instrukcja Komitetu Wykonawczego Międzynarodówki Komunistycznej pt. „Roboty agitacyjnej Kominternu zagranicą. O utworzeniu jacejek komunistycznych i ugrupowań robotniczych”, 1921.

²⁹ Przekonanie, że „rewolucja proletariacka jest jedna i niepodzielna na całym świecie”, a bolszewicy „torują drogę proletariatu międzynarodowemu”, towarzyszyło polskim komunistom od pierwszych dni istnienia II RP. Por.: Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. DŻS IA 5 Cim., Odezwa Zarządu Głównego Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy

się wśród polskich komunistów głównie o to, jaka strategia działania na forum ruchu zawodowego jest najbardziej skuteczna, to znaczy w największym stopniu służąca realizacji owego planu maksimum. Kontrowersje wśród aktywistów KPRP/KPP wywoływała kwestia czy należy skupić się na tym, by zinfiltrować i przejąć kontrolę nad istniejącymi już związkami, czy też podjąć próbę tworzenia odrębnych, „czerwonych”, prawdziwie rewolucyjnych – jak uważano – organizacji związkowych. Przez większą część epoki międzywojnia obowiązująca była ta pierwsza strategia. Niemniej jednak w pewnych okresach, zwłaszcza na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych dochodzili do głosu zwolennicy tezy, że nadszedł już odpowiedni czas, by na dużą skalę tworzyć własne związki i przejść do decydującego etapu walki o Polskę Sowiecką. Rzecz jasna, trudno mieć złudzenia co do tego, że kluczowe decyzje zapadały w Moskwie. KPRP/KPP była sekcją Międzynarodówki Komunistycznej, co oznaczało, że musiała przyjąć i propagować wszystkie założenia programowe oraz taktyczne Kominternu³⁰. Elity polskiego ruchu komunistycznego nie tyle więc kreowały politykę partii odnośnie związków zawodowych, co raczej realizowały zalecenia „towarzyszy sowieckich”³¹.

3. Największy zasięg wpływów komunistycznych w ruchu związkowym w II RP odnotowano w czasie pierwszych kilkunastu miesięcy niepodległości. Decydującą rolę odgrywała tu ogólna radykalizacja nastrojów społecznych, widoczna wówczas przecież nie tylko na ziemiach polskich. „Rok 1919 – wspominał zasłużony działacz socjalistyczny i związkowy Jan Kwapiński – był rokiem wielkiej burzy społecznej i politycznej”³². Pewne znaczenie miało też przenikanie nad Wisłę – m.in. w związku z powrotem do kraju wielu Polaków ze wschodu – haseł bolszewickiej propagandy. Wspomniany już Rychliński oceniał, że „(...) robotnicy wręcz zahipnotyzowani byli działalnością rad delegatów robotniczych, głoszących hasła dyktatury proletariatu”³³. W szczytowym okresie tej swoistej ofensywy komuniści wywierali istotny wpływ na działalność dużej części klasowych związków zawodowych w Polsce centralnej. Dobrze zorientowany Kwapiński napisał później o tych wydarzeniach: „Najbardziej upodobali sobie związek włóknarzy, górników, metalowców, spóżywców, chemicznych”³⁴. W innym miejscu autor dodawał, że w kierowanym przez niego związku robotników rolnych zwolennicy komunizmu stanowili

pt. „W rocznicę zwycięstwa ludu roboczego!”, listopad 1918; *Druga rocznica*, 1919, s. 1–2. Nie przeczy to twierdzeniu, że przynajmniej początkowo wielu działaczy KPRP sądziło, że rewolucja w Europie Zachodniej będzie miała nieco inny przebieg niż w zacofanej, chłopskiej Rosji. Na ten temat zob.: F. Tych, 1995, s. 30–31.

³⁰ Z. Zaporowski, 1997, s. 11.

³¹ Klasycznym przykładem może być tu zmiana strategii działania KPP w ruchu związkowym na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych, będąca konsekwencją dostosowywania się partii (choć nie bez pewnych oporów) do wytycznych IV Kongresu Czerwonej Międzynarodówki Zawodowej (Profinternu) oraz VI Kongresu Międzynarodówki Komunistycznej (Kominternu). Szerzej zob.: W. Ratyński, 1976, s. 90–96.

³² J. Kwapiński, 1965, s. 142.

³³ S. Rychliński, 1929, s. 35.

³⁴ J. Kwapiński, 1965, s. 190.

początkowo około 1/4 członków³⁵. Widomym dowodem istnienia znaczących wpływów KPRP w lewicowym ruchu związkowym na terenie dawnego Królestwa Polskiego był układ sił, jaki wytworzył się w Komisji Centralnej Klasowych Związków Zawodowych. Została ona powołana do życia latem 1919 r., a blisko 1/3 miejsc przypadła tam działaczom KPRP. Wiceprzewodniczącym Komisji został komunista Szczepan Rybacki³⁶.

Jeszcze na początku 1920 r. mogło się wydawać, że komuniści są w stanie poszerzać swoje wpływy w ruchu związkowym³⁷. Jednak już w maju 1920 r., podczas kongresu konstytuującego Związek Stowarzyszeń Zawodowych, gdy dotychczasowa formuła funkcjonowania klasowych związków zawodowych uległa zmianie, nastąpił istotny przełom. Pomimo że komuniści byli na warszawskim kongresie licznie reprezentowani, znaleźli się w mniejszości, a wobec przemysłanych działań grupy liderów związanych z Polską Partią Socjalistyczną zostali faktycznie pozbawieni wpływu na strategiczne decyzje³⁸. Dramatyczne wydarzenia letnich miesięcy 1920 r. pokazały, że słabnięcie oddziaływania idei komunistycznych stanowi nad Wisłą stałą tendencję. Nadal jednak były one znaczące³⁹. Ograniczeniu wpływów KPRP/KPP w ruchu związkowym służyły też działania represyjne podejmowane w kolejnych latach przez władze państwowe⁴⁰. Tak na przykład w okresie od 17 lutego 1923 r. do 9 lutego 1925 r. rozwiązano kilka znaczących (choć żaden z nich nie zaliczał się do pięciu największych) związków branżowych należących do ZSZ, co do których zachodziło uzasadnione podejrzenie, że stały się one terenem ożywionej działalności komunistycznej (tabela 1.).

Później komuniści byli szczególnie widoczni na terenie ruchu związkowego jeszcze na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych⁴¹. Wtedy jednak cały ruch zawodowy w Rzeczypospolitej przeżywał wyraźny kryzys. Po raz kolejny większa aktywność komunistów w związkach zawodowych stała się faktem w latach 1936–1937, w czasie gdy KPP głosiła hasła jednolitifrontowe, a w Polsce miała miejsce największa w okresie międzywojnia, obok tej z lat 1923–1924, fala strajków (tabela 2.). Na marginesie można zauważyć, że rok 1937 był rekordowy w całym okresie międzywojennym jeśli chodzi o liczbę strajków okupacyjnych⁴².

³⁵ Ibidem, s. 168.

³⁶ L. Hass, 1963, s. 34–38.

³⁷ AAN, Komenda Główna Policji Państwowej, sygn. 2170, Raport Wydziału IV D, 20 I 1920, k. 1–2; ibidem, Raport Wydziału IV D, 6 III 1920, k. 101.

³⁸ *Sprawozdanie z pierwszego kongresu klasowych związków zawodowych odbytego w dn. 14–16 maja 1920 r. w Warszawie*, Warszawa 1920. Szerzej zob.: M. Korniluk, 1980, s. 74–85.

³⁹ [A. Bełcikowska], [1922], s. 185–189.

⁴⁰ Por.: AAN, MSW, sygn. V 132, Okólnik MSW w sprawie związków zawodowych, 22 II 1924, k. 6.

⁴¹ Wyraźnie wskazywały na to szacunkowe dane z tego okresu przygotowywane na potrzeby władz administracyjnych. W odniesieniu do Warszawy i Zagłębia Dąbrowskiego, trzeba pamiętać obszarów, gdzie KPP była szczególnie silna, por.: J. Ławnik, 1994, s. 190–195; K. Sacewicz, 2014, s. 316–319.

⁴² *Mały rocznik statystyczny 1939*, 1939, s. 284.

Tabela 1. Największe związki branżowe wchodzące w skład Związku Stowarzyszeń Zawodowych w Polsce, które zostały rozwiązane wyrokami Sądu Okręgowego w Warszawie w okresie 17 II 1923–9 II 1925

Nazwa związku (ZZ = Związek Zawodowy)	Podstawowe informacje na temat związku	Data rozwiązania związku
ZZ Robotników i Robotnic Przemysłu Tytoniowego [w Polsce]	Zarejestrowany w 1920 r., dwa lata później liczył ponad 5 tys. członków.	17 II 1923
ZZ Robotników Przemysłu Drzewnego w Polsce	Utworzony w 1919 r., w 1922 r. liczba płacących składki wynosiła blisko 3 tys.	17 II 1923
ZZ Robotników Cukrowni w Polsce	Długa, sięgająca jeszcze 1905 r. tradycja działalności związku.	17 II 1923
ZZ Robotników i Robotnic Przemysłu Budowlanego	Utworzony w 1919 r., w momencie rozwiązania liczył ponad 3 tys. członków.	16 V 1923
ZZ Robotników i Robotnic Przemysłu Tytoniowego	Zarejestrowany w 1923 r., utworzony w miejsce zlikwidowanego kilka miesięcy wcześniej związku zrzeszającego robotników przemysłu tytoniowego. W 1924 r. liczył ponad 5 tys. członków.	15 XI 1924
ZZ Pracowników Handlowych i Biurowych w Polsce	Związek o bardzo długiej, sięgającej jeszcze końca XIX w. tradycji, zrzeszający robotników żydowskich. W 1923 r. przystąpił do ZSZ. W momencie rozwiązania liczył około 6 tys. członków.	15 XI 1924
ZZ Robotników Przemysłu Skórzanego w Polsce	Utworzony jeszcze w czasie I wojny światowej, zarejestrowany w 1919 r. W szczytowym okresie rozwoju liczył 10–15 tys. członków.	9 II 1925

Źródło: opracowanie własne na podstawie: L. Hass, 1963, s. 214, 259–260, 292, 298, 306, 322–323, 551.

Tabela 2. Strajki w Polsce w latach 1923–1938

Rok	Liczba strajków	Strajkujący (w tys.)
1923	1263	849
1924	915	564
1926	590	145
1929	494	217
1930	312	48
1932	504	314
1934	946	369
1935	1165	450
1936	2056	675
1937	2078	565
1938	1457	269

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Mały rocznik statystyczny 1939*, 1939, s. 284.

4. Głównym, co nie znaczy jedynym, terenem zainteresowania komunistów pozostawały związki klasowe, a przede wszystkim te, które w latach 1920–1939 zrzeszone były w Związku Stowarzyszeń Zawodowych. Ze zrozumiących względów komunistom najłatwiej było funkcjonować a także osiągać wymierne efekty na forum organizacji o profilu lewicowym, jednoznacznie antykapitalistycznych⁴³. Co oczywiste – tam, gdzie hasła marksistowskie były przyjmowane z aprobatą, łatwiej przychodziło działaczom KPRP/KPP zarówno pozyskiwanie nowych zwolenników, jak też skuteczne kamuflowanie rzeczywistych intencji⁴⁴. Niebagatelne znaczenie w tym przypadku miał też oczywiście fakt, iż Związek Stowarzyszeń Zawodowych był centralą bardzo wpływową, jeśli nie największą w Polsce, co od drugiej połowy lat dwudziestych stanowiło regułę, to co najmniej drugą pod względem liczebności⁴⁵.

5. Przez cały okres międzywojenny związki klasowe szczególnie rozbudowane struktury organizacyjne posiadały w Polsce centralnej. Zarazem był to obszar, gdzie swoje główne bastiony miały przed 1918 r. PPS-Lewica i SDKPiL, a niemały odsetek w obrębie proletariatu stanowili robotnicy żydowscy. W połowie lat dwudziestych Związek Stowarzyszeń Zawodowych skupiał w swoich szeregach około połowy związkowców z tego właśnie terenu (tabela 3.)⁴⁶. Nic zatem dziwnego, że komuniści szczególnie dogodnie warunki do działania w ramach ruchu związkowego widzieli na terenie dawnego Królestwa – zwłaszcza w Warszawie i okolicach, na Lubelszczyźnie oraz w Zagłębiu Dąbrowskim, także w okręgu łódzkim⁴⁷.

Innym, ważnym z punktu widzenia partii komunistycznej rejonem, tu już jednak mowa o Galicji, była przemysłowa część województwa krakowskiego. Natomiast w województwach zachodnich, gdzie wyraźnie dominowało narodowo-solidarystyczne Zjednoczenie Zawodowe Polskie, a związki klasowe były dużo słabsze, pole do działania dla komunistów pozostawało bardzo ograniczone⁴⁸.

⁴³ Liderzy związków klasowych otwarcie deklarowali, że długofalowym celem ich wysiłków jest „świadome dążenie do zdobycia państwa socjalistycznego, państwa robotników i chłopów”. Por.: A. Zdanowski, 1935, s. 22.

⁴⁴ Świadomość takiego stanu rzeczy sprawiała, że monitorując tendencje antypaństwowe w ruchu zawodowym władze od początku zwracały szczególną uwagę właśnie na działalność związków klasowych. Por. np.: AAN, MSW, sygn. III 974, Okólnik MSW nr 234, 2 VII 1920, k. 10–11. Zob. też: W. Kozyra, 2009, s. 244–248.

⁴⁵ Do połowy lat dwudziestych głównym rywalem ZSZ było narodowo-solidarystyczne Zjednoczenie Zawodowe Polskie. W pierwszej połowie lat trzydziestych silną pozycję w ruchu zawodowym uzyskał także – prorządowy w pierwszych latach istnienia – Związek Związków Zawodowych. U schyłku II RP znaczącą siłę stanowiły związki „ozonowe”, występujące pod szyldem Zjednoczenia Polskich Związków Zawodowych. Zarówno jednak ZZZ w latach 1931–1935, jak i ZPZZ w latach 1938–1939 wyraźnie ustępowały liczebnie związkom klasowym. Nie licząc 1934 r., drugą pod względem liczebności centralą związkową w Polsce lat trzydziestych było tracące na znaczeniu ZZZP.

⁴⁶ L. Hass, 1971, s. 150–151.

⁴⁷ Warto dodać, że okręgami wyborczymi, z których w latach 1922–1930 regularnie wybierano komunistów do Sejmu, były: Warszawa, Łódź i Będzin. Por.: Z. Zaporowski, 1997, s. 27.

⁴⁸ Próby opanowania związków klasowych w zachodniej Polsce komuniści podejmowali zwłaszcza w pierwszych latach II RP. Zob.: Z. Żuławski, 1939, s. 12.

Trzeba też wspomnieć o Kresach Wschodnich. Tutaj wiodącą rolę odgrywały związki klasowe, w niektórych województwach nie miały one żadnej konkurencji. Należy zarazem pamiętać, że sieć organizacyjna ruchu zawodowego – z obiektywnych przyczyn – była tu bardzo słaba. Jednakże z powodów, których nietrudno się domyślić, wysiłki na rzecz zdobycia przyczółków w związkach działających przy granicy wschodniej nie mogły być przez aktywistów Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi czy Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy lekceważone. Infiltracja komunistyczna w tamtejszych związkach zawodowych niewątpliwie więc miała miejsce⁴⁹.

Tabela 3. Procentowy udział klasowych związków zawodowych w ruchu związkowym w poszczególnych województwach II RP w 1925 r.

Województwo	Robotnicy zorganizowani w ZSZ (w proc.)	Najsilniejszy w województwie kierunek w ruchu związkowym (w proc.)
(miasto stołeczne Warszawa)	60.4	ZSZ (60.4)
białostockie	41.5	ZSZ (41.5)
kieleckie	51.9	ZSZ (51.9)
krakowskie	80.0	ZSZ (80.0)
lubelskie	81.0	ZSZ (81.0)
lwowskie	92.0	ZSZ (92.0)
łódzkie	37.9	ZSZ (37.9)
nowogródzkie	100.0	ZSZ (100.0)
poleskie	100.0	ZSZ (100.0)
pomorskie	27.5	ZZP (62.3)
poznańskie	19.8	ZZP (75.8)
stanisławowskie	79.8	ZSZ (79.8)
śląskie	26.6	ZZP (37.5)
tarnopolskie	100.0	ZSZ (100.0)
warszawskie	47.1	ZSZ (47.1)
wileńskie	63.3	ZSZ (63.3)
wołyńskie	94.6	ZSZ (94.6)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: L. Hass, 1973, s. 199.

6. Nie ulega wątpliwości, że zdecydowana większość kierowniczego aktywu Związku Stowarzyszeń Zawodowych przez cały okres istnienia centrali, a więc w latach 1920–1939, starała się zwalczać wpływy komunistyczne w tej organizacji. Korespondowało to z linią polityczną PPS, której faktyczną przybudówką

⁴⁹ L. Hass, 1971, s. 151. Jak się wydaje w niektórych przypadkach znacznie przeceniano wpływy komunistyczne, kwalifikując w ten sposób wszelką aktywność działaczy o radykalnie lewicowym nastawieniu. Dla przykładu można podać, że według szacunków władz administracyjnych zdecydowana większość organizacji związkowych w powiecie brzeskim była w latach 1928–1933 co najmniej w połowie opanowana przez komunistów. Por.: P. Cichoracki, 2016, s. 100, 173.

były związki klasowe⁵⁰. Jednym z wielu przykładów może być tu przebieg III Kongresu ZSZ w czerwcu 1925 r., gdy w spektakularny sposób rozprawiono się z niewielką, opozycyjną grupą komunistyczną, usiłującą wywierać wpływ na przebieg obrad⁵¹. Przed kolejnym kongresem centrali, zaplanowanym na połowę 1929 r. nie było już w kierownictwie ZSZ żadnego komunisty⁵².

W największym chyba stopniu czujność socjalistów została uspiąta w połowie lat trzydziestych, gdy jednolitifrontowa taktyka dała komunistom pewne profity, nie tylko zresztą na terenie związków zawodowych⁵³.

7. Ogólnie można stwierdzić, że komuniści na forum klasowego ruchu związkowego II RP nie osiągnęli spektakularnych sukcesów. Podawane przez samych zainteresowanych dane, jakoby Lewica Związkowa zrzeszała na początku lat trzydziestych około 100 tys. osób, wydają się mocno przesadzone⁵⁴. Warto zauważyć, że piszący w czasach PRL historycy szacowali liczebność LZ w szczytowym okresie jej rozwoju na 50–60 tys. działaczy⁵⁵. Gdyby dane te uznać za wiarygodne oznaczałoby to, że prawie co czwarty aktywista związków klasowych znajdował się w latach 1932–1935 w kręgu bezpośredniego oddziaływania KPP. Wydaje się to mimo wszystko mało prawdopodobne, co nie przeczy tezie, że środowiska prosowieckie zdolne były na forum ruchu związkowego do działań na większą skalę. Inna rzecz, że granica między lewicowym radykalizmem w duchu PPS a komunizmem niejednokrotnie była płynna. Podawane w źródłach dane statystyczne zasadniczo należy więc traktować jako wyraz subiektywnych ocen osób, które je opracowywały.

Komunistom nigdy nie udało się zachwiać dominacji PPS w żadnym z pięciu największych związków branżowych współtworzących związki klasowe, a więc wśród: górników, kolejarzy, metalowców, robotników rolnych oraz włókniarzy. Nie przejęli też na dłużej kontroli nad lokalnymi strukturami ZSZ w którymkolwiek regionie. Zarazem trzeba raz jeszcze podkreślić, że komuniści byli stale obecni na forum związków klasowych, wielokrotnie doprowadzali do kryzysów w ich szeregach, w wielu ośrodkach i strukturach związkowych oddziaływali na 20 czy nawet 30% robotników. Lokalnie dotyczyło to również związków górników, metalowców czy włókniarzy, a wpływy komunistyczne były w niektórych takich przypadkach szacowane przez władze administracyjne jako sięgające ponad połowy członków. Dobrym przykładem może być tu jeden z bastionów KPP, powiat będziński w Zagłębiu Dąbrowskim (tabela 4.).

⁵⁰ K. Sacewicz, 2014, s. 325–332.

⁵¹ L. Kieszczyński, 1990, s. 53–54.

⁵² Ibidem, s. 78–79.

⁵³ Należy pamiętać, że kontekst wyznaczał tu z jednej strony wzrost wpływów faszyzmu w Europie, z drugiej zaś, zmiana strategii Międzynarodówki Komunistycznej, która od lata 1935 r. głosiła hasła jednolitego frontu lewicy.

⁵⁴ A.R. Keller, 1934, s. 58.

⁵⁵ L. Hass, 1973, s. 196–197; W. Ratyński, 1976, s. 110.

Tabela 4. Wpływy komunistyczne w największych związkach branżowych należących do ZSZ w powiecie będzimskim w grudniu 1936 r. (wg szacunków Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego)

Nazwa związku	Liczba członków	Wpływy KPP w związku (%)
Centralny Związek Górników	4265	38%
ZZ Robotników Przemysłu Chemicznego	268	45%
ZZ Robotników Przemysłu Metalowego	1225	48%
ZZ Robotników Przemysłu Odzieżowego	307	60%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Ławnik, 1994, s. 202.

W kilku mniejszych związkach branżowych należących do ZSZ, także już po akcji represyjnej władz z lat 1923–1924, komunistom udawało się uzyskać dominujące wpływy, co zwykle w krótkim czasie kończyło się wyrokami sądowymi i rozwiązaniem takich związków bądź oddziałów⁵⁶. Nieco uogólniając można powiedzieć, że szczególnie podatne na komunistyczną infiltrację były związki zrzeszające robotników budowlanych, tytoniowców, robotników zatrudnionych w przemyśle: chemicznym, drzewnym, odzieżowym, spożywczym oraz pracowników biurowych. Jak się wydaje, największym sukcesem komunistów było wyrwanie spod wpływów PPS w 1926 r. związku chemicznego, który liczył wówczas ok. 6 tys. robotników⁵⁷. Pewne sukcesy osiągnęli komuniści jednak także i później. Dobrze zorientowany autor opracowania z pierwszej połowy lat trzydziestych pisał: „Najsilniej jest rozbudowana Lewica Związkowa w Łodzi i w łódzkim okręgu przemysłowym, następnie w Zagłębiu Dąbrowskim, trochę na Śląsku, we Lwowie, Warszawie i w ośrodkach podwarszawskich, we Włocławku, Białymstoku i w Wilnie”⁵⁸. Z ustaleń Ludwika Hassa wynika z kolei, że w 1933 r. głównym obszarem, gdzie komuniści uzyskali znaczące wpływy w ruchu związkowym, była bezsprzecznie Warszawa, w dużo mniejszym stopniu – województwo łódzkie i Lubelszczyzna, a także województwa wschodnie (tabela 5.)⁵⁹. Spośród działających legalnie związków współtworzących Lewicę Związkową najdłużej udało się przetrwać: działającemu na Górnym Śląsku Wolnemu Zrzeszeniu Zawodowemu, Ogólnokrajowemu Związkowi Zawodowemu Robotników Przemysłu Chemicznego

⁵⁶ Tak na przykład we wrześniu 1927 r. Sąd Okręgowy w Warszawie rozwiązał Związek Zawodowy Pracowników Zatrudnionych w Handlu i Biurowości w Polsce. Z kolei w październiku 1929 r. władze zdelegalizowały Związek Zawodowy Robotników Przemysłu Szklanego w Polsce, kilka miesięcy wcześniej wykluczony z ZSZ. Por.: L. Hass, 1963, s. 176–178, 557.

⁵⁷ Związek ten istniejący już w czasie I wojny światowej, a zarejestrowany w 1919 r. do 1923 r. funkcjonował jako Związek Zawodowy Robotników Przemysłu Chemicznego w Polsce. Po przeniesieniu siedziby z Krakowa do Czechowic zmienił nazwę na Związek Zawodowy Robotników Przemysłu Chemicznego i Pokrewnych w Rzeczypospolitej Polskiej. W szczytowym okresie rozwoju w 1924 r. liczył ponad 10 tys. członków. Po tym jak w kierownictwie związku zaczęły się ujawniać tendencje do prowadzenia samodzielnej polityki, a dominujący wpływ uzyskali działacze KPP i komunizującej PPS-Lewicy, podjęta została decyzja o zawieszeniu związku w prawach członka ZSZ. Ostatecznie – latem 1926 r. – liderzy centrali podjęli decyzję o jego wykluczeniu. Por.: L. Kieszczyński, 1980, s. 389–390; S. Rychliński, 1929, s. 54.

⁵⁸ J. Malański, 1933, s. 63–64. Zob. też: L. Kieszczyński, 1981, s. 74–78.

⁵⁹ Średnio w skali kraju Lewica Związkowa skupiała około 6% ogółu związkowców.

w Polsce (z siedzibą w Warszawie, sekretarzem był tu Władysław Gomułka) oraz Ogólnokrajowemu (Centralnemu) Związkowi Zawodowemu Robotników (i Robotnic) Przemysłu Szklanego w Polsce (z siedzibą najpierw w Warszawie, a potem w Piotrkowie). Te, a także inne – w większości przypadków efemeryczne – związki należące do LZ były jednakże bardzo nieliczne⁶⁰. Także więc w pierwszej połowie lat trzydziestych kluczowe znaczenie z punktu widzenia KPP miała obecność komunistów w związkach kontrolowanych przez PPS.

Tabela 5. Przybliżone wpływy Lewicy Związkowej w ruchu zawodowym w 1933 r. wg Ludwika Hassa

Obszar	Członkowie Lewicy Związkowej na danym obszarze (w tys.)	Udział Lewicy Związkowej w ruchu związkowym na danym obszarze (w%)
Warszawa	16.1	23.8
województwo warszawskie	4.3	9.2
województwo łódzkie (w tym Łódź)	9.5 (5.6)	6.7 (5.9)
województwo kieleckie (w tym Zagłębie Dąbrowskie)	4.1 (2.5)	3.6 (5.4)
województwo lubelskie	2.4	9.0
województwo krakowskie	1.0	1.6
Województwo śląskie	1.0	0.8
województwa: lwowskie, stanisławowskie, tarnopolskie, wołyńskie i poleskie	6.0	6.0
województwa: białostockie, wileńskie i nowogrodzkie	4.0	9.4
województwa pomorskie i poznańskie	brak danych	brak danych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: L. Hass, 1973, s. 197.

8. Poza obrębem klasowych związków zawodowych, najbardziej owocne okazały się wysiłki komunistów na rzecz uzyskania wpływów w Związku Związków Zawodowych, organizacji, która – warto to przypomnieć – powstała wiosną 1931 r. z inspiracji Walerego Sławka. Kontekst, w którym możliwe stało się przenikanie komunistów w szeregi tego związku, wyznaczała oczywiście daleko idąca radykalizacja ZZZ i faktyczne przejście centrali do opozycji, co stało się faktem w 1936 r. Zarazem trzeba stwierdzić, że także w przypadku „Trzech Zetów” komuniści okazali się za słabi, by przejąć kontrolę nad całą organizacją⁶¹. Ich wysiłki przynosiły jednakże efekty w niektórych strukturach branżowych i na poziomie lokalnym. Działo się tak przede

⁶⁰ L. Hass, 1963, s. 176, 179; Z. Hojka, 2006, s. 221–223.

⁶¹ Niemniej jednak bardzo wyraźnie zaznaczyli swoją obecność zarówno podczas III Kongresu ZZZ w marcu 1937 r., jak i IV Kongresu centrali, który odbył się rok później. Szerzej zob.: G. Zackiewicz, 2013, s. 484–486, 504–505.

wszystkim tam, gdzie struktury Związku przeżywały kryzys, a równocześnie brakowało działaczy z dużym autorytetem i wieloletnim stażem. Można też zaryzykować tezę, że infiltracja komunistyczna w największym stopniu zaznaczyła się w tych związkach branżowych ZZZ, gdzie miała miejsce duża rotacja składu członkowskiego, a równocześnie znaczny odsetek stanowili robotnicy nisko kwalifikowani⁶². W przypadku organizacji takich jak Zjednoczenie Zawodowe Polskie, związki chrześcijańskie czy nacjonalistyczne, działania komunistów mogły przynieść efekt jedynie w postaci pozyskania pojedynczych osób.

Charakteryzując stan badań dotyczących zagadnienia wpływów komunistycznych w II Rzeczpospolitej, warto sformułować jeszcze kilka ogólnych uwag odnośnie tego, co można byłoby w najbliższej przyszłości zrobić dla lepszego poznania tematu. Oczywiście, ale też stosunkowo łatwy do realizacji – rzecz jasna przy założeniu, że zająłby się tym duży zespół badawczy – wydaje się postulat przeprowadzenia wnikliwej kwerendy w archiwach krajowych, z Archiwum Akt Nowych na czele. Ewentualne poszukiwania powinny objąć nie tylko te zespoły i zbiory, z których dotąd w szerokim zakresie korzystano i w których można się spodziewać największej ilości informacji. Z dotychczasowych doświadczeń autora niniejszego tekstu wynika, że źródła do dziejów ruchu zawodowego – nie tylko przecież w AAN – są mocno rozproszone, a wiele z nich było dotąd wykorzystywanych w bardzo niewielkim stopniu⁶³. Bezwzględnie konieczne wydaje się też przeprowadzenie kwerend w archiwach białoruskich, litewskich i ukraińskich, gdzie przechowywana jest m.in. dokumentacja wytworzona przez administrację terenową II RP z obszaru ówczesnych województw wschodnich. Trudno mieć wątpliwości, że wiele istotnych informacji kryją archiwa rosyjskie. Jednakże dotarcie do przechowywanych tam materiałów, które mogłyby przynieść istotny postęp w badaniach nad aktywnością komunistów w związkach zawodowych II RP, wydaje się póki co mało realne.

W istniejących uwarunkowaniach i w perspektywie najbliższych lat postulaty badawcze można ująć w czterech zasadniczych punktach.

1. Cenne byłoby przede wszystkim całościowe, wnikliwe przyjrzenie się temu, jak wyglądała kwestia wpływów komunistycznych na terenie związków zawodowych w ocenie władz administracyjnych II RP. W istniejącej literaturze naukowej nie ma tego rodzaju zestawienia, a wszelkie cytowane dane liczbowe mają fragmentaryczny charakter.

Oczywiście należałoby z góry założyć, że chodzi jedynie o wychwycenie pewnych tendencji, ogólnych trendów, raczej o dostrzeżenie podobieństw i różnic w czasie oraz przestrzeni, aniżeli ustalenie precyzyjnych danych wyrażonych w procentach. Ograniczone możliwości wykorzystania raportów sporządzanych na potrzeby władz wynikają już choćby tylko ze wspomnianego wcześniej faktu, że często używana w tego rodzaju materiałach formuła „elementy komunizujące” jest pojemna i niedostatecznie precyzyjna. Stąd też

⁶² Na ten temat zob.: G. Zackiewicz, 2015, s. 190–205.

⁶³ Wyobrażenie na ten temat daje artykuł: E. Kołodziej, A. Pałasiewicz, 1983, s. 118–136.

wyciąganie na tej podstawie daleko idących wniosków wydaje się ryzykowne. Nie przeczy to jednak tezie, że należałoby próbować weryfikować dotychczasowe ustalenia dotyczące zasięgu wpływów komunistycznych w II RP w odniesieniu do poszczególnych regionów i w przekroju chronologicznym.

Na podobnej zasadzie należałoby metodycznie przeanalizować, jakie struktury związkowe, gdzie i kiedy, były przez władze państwowe delegalizowane. To zadanie jawi się jako dużo łatwiejsze do wykonania.

2. Warto byłoby też podjąć szczegółowe badania dotyczące ruchu strajkowego w II RP. Temat ten sam w sobie wydaje się niezwykle ważny dla poznania dziejów Polski lat 1918–1939⁶⁴. Jest to zarazem problematyka bardzo skomplikowana, wymagająca od ewentualnych badaczy ogromnego nakładu pracy. W tym wypadku również nie sposób spodziewać się, by możliwe było precyzyjne wskazanie, jaki był zasięg działań komunistycznych. Zbyt wiele elementów się tu na siebie nakładało, a motywacje poszczególnych osób, z dzisiejszej perspektywy najczęściej anonimowych, są zwykle trudne do ustalenia. Niemniej jednak można zakładać, że próba wskazania określonych trendów, prawidłowości jest możliwa.

3. Istotne – choć w tym wypadku to zadanie karkołomne, możliwe do realizacji jedynie w ograniczonym zakresie – byłoby też przyjrzenie się biografiom poszczególnych osób, które wchodziły w skład gremiów kierowniczych związków branżowych, tak na szczeblu ogólnopolskim, jak też lokalnym. Kluczowe znaczenie ma to w odniesieniu do związków kontrolowanych przez PPS. Badania takie powinny jednak objąć także (niezwykle trudno uchwytnie) zagadnienie komunistycznej agentury w obrębie nieklasowych odłamów polskiego ruchu związkowego lat 1918–1939. Mając na względzie własne doświadczenia dotyczące badań nad ZZZ, autor niniejszego tekstu jest zdania, że tak ukierunkowane wysiłki badawcze mogłyby dać pewne efekty, choć raczej w dłuższej perspektywie i tylko przy założeniu, że zająłby się tym zespół badawczy, a nie pojedyncze osoby.

4. Inne istotne źródła, jakim należałoby poświęcić baczniejszą uwagę, to materiały, pozwalające w szerszej skali przyrzeć się wynikom kluczowych głosowań w gremiach związkowych. Na podobnej zasadzie należałoby przeanalizować dokumentację dotyczącą wewnętrznych konfliktów w organizacjach zawodowych (zwłaszcza na poziomie lokalnym), przede wszystkim tych należących do związków klasowych. Oczywisty wydaje się przy tym postulat konfrontowania ze sobą źródeł różnej proweniencji. Oczywiście, tak pomyślane przedsięwzięcie badawcze jawi się jako bardzo ambitne, już choćby tylko z uwagi na rozproszenie bazy źródłowej. Czy w dającym przewidzieć się czasie wysiłek taki zostanie podjęty, to pytanie, na które nie sposób w tym miejscu udzielić odpowiedzi. Raz jeszcze trzeba wszakże podkreślić, że tylko zakrojone na szeroką skalę wysiłki badawcze, realizowane przez duży zespół naukowców, przynieść mogą rzeczywisty przełom, jeśli chodzi o stan wiedzy na temat wpływów komunistycznych w związkach zawodowych II RP.

⁶⁴ Pisał o tym m.in. L. Kieszczyński, 1977, s. 3–22.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- AAN, KGPP, sygn. 2170, Raporty Wydziału IV D, 20 I 1920 i 6 III 1920.
- AAN, MSW, sygn. I 1143, Instrukcja Komitetu Wykonawczego Międzynarodówki Komunistycznej pt. „Robota agitacyjna Kominternu zagranicą. O utworzeniu jacejek komunistycznych i ugrupowań robotniczych”, 1921.
- AAN, MSW, sygn. I 1184, Referat pt. „Ruch komunistyczny w Polsce”, 1925.
- AAN, MSW, sygn. III 974, Okólnik MSW nr 234, 2 VII 1920.
- AAN, MSW, sygn. III 1072, Ruch zawodowy. Streszczenie wykładów Adama Kellera w Szkole Oficerów Policji w Warszawie (tylko do użytku służbowego), 1932.
- AAN, MSW, sygn. V 132, Okólnik MSW w sprawie związków zawodowych, 22 II 1924.
- BN, sygn. DŹS IA 5 Cim., Odezwa Zarządu Głównego Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy pt. „W rocznicę zwycięstwa ludu roboczego!”, listopad 1918.

Źródła drukowane

- Druga rocznica*, 1919, „Czerwony Sztandar” 5 XI, nr 3, s. 1–2.
- Kwapiński J., 1965, *Moje wspomnienia 1904–1939*, Paryż.
- [Red.] 1939, *Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa.
- [Red.] 1920, *Sprawozdanie z pierwszego kongresu klasowych związków zawodowych odbytego w dn. 14–16 maja 1920 r. w Warszawie*, Warszawa.
- Zdanowski A., 1935, *Jedność i niezależność związków zawodowych*, Warszawa.

Opracowania

- Ajzner S., 1971, *Związek Związków Zawodowych 1931–1939*, Warszawa.
- [Bełcikowska A.], [1922], *Ruch zawodowy w Polsce*, Warszawa.
- Cichoracki P., 2016, *Komuniści na Polesiu w latach 1921–1939*, Łomianki.
- Chumiński J., 1999, *Ruch zawodowy w Polsce w warunkach kształtującego się systemu totalitarnego 1944–1956*, Wrocław.
- Hass L., 1963, *Organizacje zawodowe w Polsce 1918–1939: informator*, Warszawa.
- Hass L., 1971, *Robotniczy ruch zawodowy w Polsce w latach 1918–1939. Struktura i skład zawodowy*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, XXXII, s. 117–167.
- Hass L., 1973, *Układ sił i zasięg oddziaływania ruchu zawodowego wśród klasy robotniczej w latach Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Polska klasa robotnicza. Studia historyczne*, t. IV, red. S. Kalabiński, Warszawa, s. 139–222.
- Hass L., 1991, *Zasięg organizacyjny ruchu zawodowego robotników w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historyczny”, 4, s. 41–61.
- Hass L., 1999, *Związki zawodowe*, [w:] *Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Garlicki et al., Warszawa.

- Hass L. et al. (oprac.), 1981, *Ruch zawodowy w Polsce. Zarys dziejów*, t. II: 1918–1944, cz. II: 1929–1944, Warszawa.
- Hojka Z., 2006, *Polski ruch zawodowy w województwie śląskim (1922–1939). Oblicze polityczne*, Katowice.
- Horoch E., 1994, *Komunistyczna Partia Polski w województwie lubelskim w latach 1918–1938*, Lublin.
- Keller A.R., 1934, *KPP i podległe jej organizacje czyli komunistyczne organizacje w Polsce (Podręcznik wyłącznie dla państwowych organów bezpieczeństwa)*, Warszawa.
- Kieszczyński L., 1969, *Ruch strajkowy w przemyśle włókienniczym okręgu łódzkiego w latach kryzysu gospodarczego 1929–1933*, Łódź.
- Kieszczyński L., 1977, *Analiza ruchu strajkowego w Polsce międzywojennej (niektóre problemy)*, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1, s. 3–22.
- Kieszczyński L., 1980, *Ruch zawodowy w latach pomyślnej koniunktury gospodarczej 1926–1929 (od przewrotu majowego do wybuchu wielkiego kryzysu)*, [w:] *Ruch zawodowy w Polsce. Zarys dziejów*, t. II: 1918–1944, cz. I: do 1929, oprac. L. Kieszczyński i M. Korniluk, Warszawa, s. 341–444.
- Kieszczyński L., 1981, *Ruch zawodowy w latach kryzysu gospodarczego 1929–1933*, [w:] *Ruch zawodowy w Polsce. Zarys dziejów*, t. II: 1918–1944, cz. II: 1929–1944, oprac. L. Hass et al., Warszawa.
- Kieszczyński L., 1990, *Komunistyczna Partia Polski a ruch zawodowy 1918–1939*, Warszawa.
- Kieszczyński L. i Korniluk M. (oprac.), 1980, *Ruch zawodowy w Polsce. Zarys dziejów*, t. II: 1918–1944, cz. I: do 1929, Warszawa.
- Kolebacz B., 1984, *Komunistyczna Partia Polski 1923–1929. Problemy ideologiczne*, Warszawa.
- Kołodziej E., 1978, *Komunistyczna Partia Robotnicza Polski w ruchu zawodowym 1918–1923*, Warszawa.
- Kołodziej E., Pałasiewicz A., 1983, *Źródła do dziejów ruchu zawodowego w zbiorach Archiwum Akt Nowych (1908–1955)*, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego”, 1/2, s. 118–136.
- Korniluk M., 1980, *Ruch zawodowy w Polsce w okresie demokracji parlamentarnej 1918–1926*, [w:] *Ruch zawodowy w Polsce. Zarys dziejów*, t. II: 1918–1944, cz. I: do 1929, oprac. L. Kieszczyński i M. Korniluk, Warszawa, s. 13–340.
- Kowalczyk J., 1975, *Komunistyczna Partia Polski w okręgu łomżyńskim 1919–1938*, Warszawa.
- Kowalski J., 1975, *Komunistyczna Partia Polski 1935–1938. Studium historyczne*, Warszawa.
- Kozyra W., 2009, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, Lublin.
- Ławnik J., 1979, *Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918–1939*, Warszawa.
- Ławnik J., 1989, *Ruch strajkowy w Warszawie w latach 1918–1939*, cz. 1–2, Kielce.
- Ławnik J., 1994, *Działalność Komunistycznej Partii Polski w województwie kieleckim w latach 1926–1938*, Kielce.
- Malański J., 1933, *Pracownicze związki zawodowe w Polsce*, Warszawa.
- Masewicz W., 1972, *Położenie prawne związków zawodowych w Polsce w latach 1919–1939*, Warszawa.
- Molenda A., 1983, *Ruch komunistyczny w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1918–1939*, Katowice.
- Przeniosło M., 1995, *Ruch „wywrotowy” w województwie kieleckim: 1918–1926*, Kielce.

- Ratyński W., 1976, *Lewica Związkowa w II Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Rychliński S., 1929, *Zasadnicze kierunki robotniczego ruchu zawodowego w Polsce*, Warszawa.
- Sacewicz K., 2014, *Kilka uwag na temat stosunku KPRP/KPP do PPS w międzywojennej Warszawie*, [w:] *Komuniści w międzywojennej Warszawie*, red. E. Kowalczyk, Warszawa, s. 295–332.
- Świetlikowa F., 1968, *Komunistyczna Partia Robotnicza Polski 1918–1923*, Warszawa.
- Trembicka K., 2007, *Między utopią a rzeczywistością. Myśl polityczna Komunistycznej Partii Polski (1918–1938)*, Lublin.
- Tych F., 1995, *Miejsce polskiego ruchu robotniczego między Wschodem a Zachodem (od początków do wybuchu II wojny światowej)*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem. Studia z dziejów polskiego ruchu i myśli socjalistycznej*, red. A. F. Grabski i P. Samuś, Łódź.
- Wachowska B., 1967, *Strajki okupacyjne w łódzkim okręgu przemysłowym w latach kryzysu gospodarczego 1929–1933*, Łódź.
- Walczak J., 1989, *Komunistyczna Partia Polski na Górnym Śląsku i w Cieszyńskim (1922–1938)*, Katowice.
- Zackiewicz G., 2013, *Syndykalizm w polskiej refleksji i rzeczywistości politycznej I połowy XX wieku*, Kraków.
- Zackiewicz G., 2015, *Komunistyczna infiltracja Związku Związków Zawodowych (1931–1939)*, [w:] *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność*, red. M. Bukała i M. Krzysztofiński, Rzeszów, s. 187–205.
- Zaporowski Z., 1997, *Między Sejmem a wiecem. Działalność Komunistycznej Frakcji Poselskiej w latach 1921–1935*, Lublin.
- Żuławski Z., 1939, *Dwadzieścia lat działalności związków zawodowych w Polsce*, Warszawa.